

A véletlenről

FODOR JUDIT

A *véletlent* a szokásos definíciói rendszerint összefüggésbe hozzák a lényegtelennessel, a külsővel, az esetlegességgel, a nem teljesen meghatározottal (s ennek megfelelően a szükségszerűt a lényegességgel, a belsővel, a meghatározottal, a feltétlenséggel). E kategóriák tartalma azonban egyenként sem teljesen tisztázott (itt nem is áll módunkban e tisztázást elvégezni), s ezért egymásba való átcsapásukat, a kategóriapárokat sem lehet pontosan értelmezni. A „szükségszerű” kategóriája esetében ezen úgy szokás segíteni, hogy többé-kevésbé következetesen kimutatják a szükségszerű és a törvény viszonyát, de a véletlen definíciójának képlékenysége ez nem segít. Pedig a véletlen kategóriájával akarva, nem akarva tovább kell operálnunk, amikor a valószínűséget fejtjük ki. Így áll elő az a helyzet, hogy a véletlent az irodalom rendszerint megmagyarázatlan alapfogalomként vezeti be a valószínűség definíciójába.

Lássunk néhány példát a mondottak illusztrálására (a teljesség kedvéért a szükségszerűségre adott definíciókat is kiírjuk): „A *szükségszerűség* kategóriája a valóságnak azokat a folyamatait tükrözi, amelyeknek a jelenségek lényeges összefüggéseiben van az alapjuk, s amelyeket e jelenségek történelmi fejlődésének egész menete törvényszerűen előkészít. Ennek megfelelően a szükségszerűséget az elkerülhetetlenség, a kötelező érvény jellemzi. Szükségszerűség alatt az értendő, hogy az esemény lefolyása meghatározott feltételek jelenléte mellett meghatározott rendben fejlődik, éppen ilyenné válik és nem másmilyenné. A szükségszerűséggel ellentétben a *véletlenszerűség* kategóriája a valóságnak azokat a folyamatait tükrözi, amelyeknek nem az adott jelenség lényeges összefüggéseiben van az alapjuk és amelyeket a jelenség történelmi fejlődésének egész menete nem készít elő törvényszerűen. A véletlenszerűség külső, az adott jelenség számára mellékes alapból folyik, ezért a nem kötelező érvény, a meghatározatlanság jellemzi. Más szóval, az adott véletlenszerűség képes létrejönni és nem létrejönni, végbe mehet így, de történhet másként is.”¹

Eszerint véletlenszerű és szükségszerű valamely *folyamat* lehet — illetve pontosabban: a véletlenszerűség és a szükségszerűség bizonyos *folyamatokat* vagy a *sajátosságait* (?) *tükrözi* (?) —, mégpedig az alapját képező jelenségek közül eredően, ezekre vonatkoztatva.

„A szükségszerűség és a véletlenszerűség a materialista dialektika olyan kategóriái, amelyek az objektumok és oldalaik összefüggéseinek meghatározott formáit tükrözik... A szükségszerűség olyan kapcsolatokat jelent, ame-

¹ Марксистско-ленинская философия. Изд. Политической литературы. Москва 1965, VII. fejelet § 6. 203—204. o. A fejezet szerzői: V. I. Szvigyerszkij, V. P. Tugarinov. M. V. Mosztepanyenko, M. V. Emgyin.

lyek a feltételek adott összessége mellett elkerülhetetlenek, elháríthatatlanok. A szükségszerű jelenségeket az objektumok vagy folyamatok belső lényege idézi elő. A véletlenszerűség olyan kapcsolatokat tükröz, amelyek az objektum adott lényege mellett képesek létrejönni, de képesek nem létrejönni is. A véletlen jelenségek nem következnek a tekintetbe vett objektum vagy folyamat lényegéből, nem következnek elkerülhetetlenül a belső kapcsolatokból, okaik külső, mellékes feltételek is lehetnek.”²

Eszerint véletlenszerű és szükségszerű valamely összefüggés, kapcsolat, *viszony* lehet — illetve pontosabban: a véletlenszerűség és a szükségszerűség ezeket *tükrözi* —, de ugyanakkor véletlenszerű és szükségszerű *jelenségekről* is esik szó (amelyek emellett hol folyamatokon, hol objektumokon, hol pedig mind a kettőn alapulnak).

„A véletlenszerű esemény (amely képes létrejönni, de képes nem létrejönni is) mindig lehetséges esemény...”³

Eszerint véletlenszerű és szükségszerű valamely *esemény* lehet.

Úgy véljük, nem felesleges szörszálhasogatás rámutatni, milyen zavaró, hogy a definíciókban a szóban forgó fogalmaknál gyakran még az sem világos, hogy grammatikailag főnévi vagy melléknévi értelemben használják-e őket. (Mellesleg megjegyezve: zavaró még az is, hogy a megfogalmazásokban keveredik az ontológiai és a gnoszeológiai aspektus is.) A szükségszerűség és véletlenszerűség kategóriáját nyilván főnévi értelemben használják, de ezek csak általánosított kifejezései a szükségesnek (vagy a szükségszerűnek — a magyarban a két nyelvi alak nem válik el élesen) és a véletlennek (illetve véletlenszerűnek). A véletlen(szerű)t és a szükségest (szükségszerűt) általában melléknévi értelemben használják, szemlátomást nem tartották azonban fontosnak annak egyértelmű precizizálását, hogy *mire* vonatkoznak. A magunk részéről is a melléknévi használatot tartanánk helyesnek, de, mint jeleztük, azzal, hogy ez esetben is elengedhetetlenül tisztázni kell: milyen főnevek jelzőiről van szó, pontosabban: milyen objektív létezők tulajdonságairól. Persze a főnévi értelmű használat is megkövetelné a főnév tartalmának meghatározását. Ezt ugyanis a véletlen-szükségszerű kategóriapár, valamint a tagjaik meghatározásához szükséges lényegtelen-lényeges, külső-belső stb. kategóriapárok korrelatív volta, vonatkoztatottsága is megkívánja, annál is inkább, mert a „dolog”, „jelenség”, „folyamat”, „tárgy”, „esemény”, „összefüggés” fogalmakat a filozófiai definíciókban rendszerint ugyancsak differenciátlanul szokás használni, ami oda vezet, hogy a velük megfogalmazott kategóriák, törvények szintén differenciátlanul vonatkoznak az objektív valóság egészére. Az általánosságnak ez a foka azonban összemossa, hogy az egyes definíciókhoz milyen valóságos szituációk tartoznak, s ezen az sem segít, ha leszögezik: a kategóriák és törvények a valóság egyes területein más-más konkrét módon nyilvánulnak meg.

Nézetünk szerint javíthatna a helyzeten, ha először szétválasztanánk a valóság konkrét formái megjelölésére differenciátlanul használt különböző fogalmakat és összemosódott konkrét tartalmaikat, s azután ennek alapján

² С. Н. Соломина: Необходимость, случайность и вероятность, как категории материалистической диалектики. Ученые записки кафедр марксистко-ленинской философии Высшей Партийной школы при ЦК КПСС, выпуск V. Изд. «Мысль», Москва 1965. 72. о.

³ В. К. Корюкин, М. Н. Руткевич: Вероятность. В сборнике «Некоторые категории диалектики». Росвуиздат, 1963. 74. о.

kísérelnénk meg kimutatni, hogyan jelentkezik a véletlen és a szükségszerű az egyes konkrét esetekben.

Osztályozási javaslatunk a következő: az egyes objektív létezők általában vett, differenciálatlan megjelölésére szolgáljon a „dolog” kategóriája. A „dolog” kategória legyen tehát az „anyagi világ” kategóriájának mint „általános”-nak kategóriapárja az „egyes” értelemben. Az „anyagi világ” kategória minden objektív létező általában vett megjelölésére szolgál; az domborodik ki benne, ami minden létező-egyetemes minősége: az anyagság. A „dolog” pedig a konkrét létezőket jelöli; benne — fogalmilag megragadott formában — a létezők egyedisége domborodik ki. (A „jelenség” kategóriájának használatát mellőzni fogjuk, bármennyire elterjedt szokás is a legáltalánosabb értelemben véve a valóság „jelenségeiről” beszélni. A „jelenség” kifejezés ugyanis a marxizmus terminológiájában kétféle értelemben használatos: szolgálhat minden létezőnek differenciálatlan megjelölésére — ebben az értelemben volt szó fentebb véletlen és szükségszerű jelenségekről —, de használatos az ismeretelméletben is mint a „lényeg” kategóriapárja. Etimológiailag is ez utóbbihoz kötődik jobban, a „megjelenik” igével való rokonsága szintén ezt az értelmet asszociálja, mindezért helyesebbnek látjuk, ha a létezők differenciálatlan megjelölésére csakis a „dolog” kategóriáját használjuk. Kérdéses persze, hogy ez a kategória teljesen megfelel-e a célunknak; az azonban kétségtelen, hogy más általánosság filozófiai megjelölésére nincsen lefoglalva, ezért kellő definiálás mellett itt joggal használható.)

A dolgok — természetesen nem abszolúte, csak domináns oldaluk szerint — egyrészt feloszthatók statikusakra és dinamikusokra: a statikus dolgokban a relatív nyugalom dominál, a dinamikusokban a mozgás⁴; másrészt diszkrétékre és kontinuosokra: a diszkrét dolgokban a különállás, az individualitás dominál, a kontinuosokban az egymásba oldottság, a kölcsönhatás. Szkémában ábrázolva:

	Statikus	Dinamikus
Diszkrét	Tárgy	Esemény
Kontinuos	Viszony	Folyamat

Statikus dolog a „tárgy” (a szó tágabb, nem-mechanikai, hanem „objektum” értelmében), benne a dolog relatíve tartós egzisztenciája (állapota) dominál.

A tárgy ugyanakkor *diszkrét* is, benne a dolog különállása, környezetétől relatíve elszakított léte, individualitása, önálló „testi” jellege dominál.

Statikus dolog a „viszony” mint a tárgyak — a statikus dolgok — egymásba oldottsága, benne ezek kölcsönhatásának relatíve tartós volta (kölcsönhatásuk állapota) dominál. A viszony tehát a tárgyra épül — tárgyakból (idealizált határesetben is legalább kettőből) „áll” —, de ugyanakkor vissza is vezet a tárgyhoz: benne újabb tárgyszerűség testesül meg. A viszonyok közötti viszony — közvetett módon, a primer viszonyokban tartalmazott objektumok révén — szintén tárgyak kölcsönhatása.

⁴ A statikus dolgokra vonatkoztatható az „állapot”, a dinamikusokra az „állapot-változás” fogalma (természetesen a fizikainál általánosabb értelemben).

A viszony ugyanakkor *kontinuus* is, benne a tárgyak egymásba hatása, kölcsönös feltételezettsége dominál. Időbelileg statikus kontinuitásról lévén szó, struktúrája alapvetően „térbeli”, mint ilyen több- (legalább két-) irányú, de kitüntetett irányt nem tartalmaz.

Dinamikus — és egyben diszkrét — dolog az „esemény” mint tárgy vagy — tárgyak alkotta — viszony (egyszeri, befejezett) megváltozása. Benne a dinamizmust a változás bekövetkezése, valamiféle más állapot *létrejötte*, a diszkrétiséget pedig a létrejövés, megváltozás különállása, individualitása hordozza.

Az esemény tehát mind a tárgyra, mind a viszonyra épül. Mint tárgy megváltozása közvetve tartalmazza azt a viszonyt, amelynek megtestesülése a megváltozott tárgy, mint viszony megváltozása pedig közvetve tartalmazza azokat a tárgyakat, amelyek egymásba oldottsága a megváltozott viszony. Ugyanakkor vissza is vezet mind a tárgyhoz, mind a viszonyhoz. A tárgyhoz úgy, hogy bekövetkezése más tárgy (állapot) keletkezéséhez vezet, a viszonyhoz pedig úgy, hogy az események (legegyszerűbb esetben két esemény) között valamiféle viszony keletkezik. (Maga a viszony itt is mind statikus, mind (strukturálisan) kontinuus, mert az események nem időbeli egymásra következésük okán alkotják.)

Dinamikus — és egyben kontinuus — dolog a „folyamat” mint események sora, többszörös egymásba átmenése, ahol a tárgyak és viszonyok mozgása egymásutánján, sorozatán, összefüggésén van a hangsúly. Benne a dinamizmust a szüntelen változás, elmúlás és újrakeletkezés, a kontinuitást a folyamat jelleg, a szakadatlan egymásrakövetkezés, egymásba átmenés hordozza. E kontinuitás lényege tehát alapvetően „időbeli” (genetikus) természete, s így — a viszonytól eltérően — mindig irányult. A folyamat összetettebb képződmény, mint az összes többi dolog. Egyrészt — közvetlenül az eseményre épülve — a tárgyat és a viszonyt is magában foglalja, másrészt vissza is vezet az összes többi dologhoz: eredményeként más tárgyak, viszonyok és események keletkeznek. Folyamatok (egyszerű esetben két folyamat) is alkothatnak viszonyt, mégpedig akkor, ha változatlan, statikus kapcsolatban állnak egymással. (Ha ez a viszony is változik, akkor a folyamatok viszonya már maga is folyamat.)

Mégegyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy a dolgok csak relatíve oszlanak tárgyakra, viszonyokra, eseményekre és folyamatokra, mégpedig mindig csak konkrét vonatkozásban domináns oldalaik szerint. Itt is érvényes az engelsi gondolat: ami itt és most statikus, az másutt és máskor dinamikus stb. Hogy valamely dolog mikor tekinthető tárgynak stb., az mindig attól függ, hogy az *adott szituációban* környezetéhez és elemeihez („belső környezetéhez”) képest hogyan funkcionál: valamely viszony tárgyi „megtestesülése” vagy tárgyak viszonya-e, valamely folyamat egy eseménye vagy események folyamata-e.

A véletlenszerűség mint az egyetemes összefüggés egyik oldala

Az anyagról csak mint mozgó s így egyben összefüggő (összefüggésben levő) anyagról lehet beszélni. Az „anyagi világ” kategóriájába mint az általánost kifejező kategóriába tehát beletartozik az „összefüggés”, pontosabban

az „egyetemes összefüggés” is. Ennek megfelelően az egyeseket megjelölő „dolog” (dolgok) kategóriának tartalmaznia kell a konkrét összefüggések fogalmi megragadását is.

Az „anyagi világ” kategória inkább az egzisztencia és az elsődlegesség oldaláról ragadja meg a valóságot, az „egyetemes összefüggés” pedig a kölcsönhatás, a mozgás oldaláról. Feltárandó azonban, hogy a „dolog” és a „konkrét összefüggés” milyen vonatkozásban áll egymással.

Az összefüggések egyetemességéből következően az egyes dolog kapcsolata, konkrét összefüggése mindig összefüggéskomplexum, s az egyes típusokhoz tartozó összefüggések e komplexum egyes — szükségszerű, véletlen, valószínű, oki stb. — oldalai, vonásai. A konkrét összefüggések véletlen oldalait együtt, a véletlen oldalak objektív általánosságát nevezzük „véletlenszerű összefüggésnek”, s ehhez hasonlóan beszélünk oksági, szükségszerű stb. összefüggéstípusokról. Ezeket ragadja azután meg a filozófia fogalmilag a „szükségszerűség”, „véletlenszerűség”, „valószínűség”, „okság”, „törvény” stb. kategóriákban. A dolog konkrét összefüggés-komplexumának véletlen stb. oldalában (az egyes szintjén) az egyetemes összefüggés véletlenszerű stb. oldala (az általánosság szintjén) jelentkezik. A konkrét összefüggés-komplexumnak a saját különböző oldalaihoz, továbbá az egyetemes összefüggéshez, valamint ennek egyes oldalaihoz — a szükségszerűséghez, véletlenszerűséghez stb. — fűződő kapcsolatát azonban korántsem egyszerű feltárni. Mégpedig azért nem, mert az egyes és általános különböző szintjeinek nehezen feltárható kapcsolatáról van szó.⁵

Az egyes összefüggés-komplexum a maga különböző — szükségszerű, véletlenszerű stb. — oldalaiból tevődik össze, ugyanúgy, ahogyan az egyes tárgyat oldalainak komplexuma „teszi azzá, ami”. Nincsen tisztán csak „oksági összefüggés”, vagy csak „véletlenszerű”, vagy csak „szükségszerű összefüggés” stb., hanem csak olyan kapcsolat, amelynek *mindezek az oldalai megvannak* (és még más oldalai is, amelyekről itt az egyszerűség kedvéért nem beszélünk). Kétségtelen azonban, hogy az összefüggés-komplexum egyik vagy másik oldala objektíve domináns szerepet is játszhat. Ilyenkor keletkezik az az *objektív látszat*, amely az összefüggés-komplexumot erre az egyetlen oldalára redukálja, s a többi oldalakat elvileg teljesen elhanyagolhatónak mutatja. Alapvetően erre az objektív látszatra alapul a valóságos összefüggések helytelen felosztása tisztán szükségszerűekre egyfelől és tisztán véletlenszerűekre másfelől.

⁵ Ismeretes, hogy az egyes és általános dialektikájának a különböző területeken való feltárása milyen nehézséget jelentett a filozófiai gondolkodás számára. Ennek a nehézségnek a forrása a logikai visszatükröződés természetében is rejlik. Amikor az ember nemcsak látja, hallja, szagolja — érzékeli — az eléje kerülő tárgyat, mondjuk egy almát, hanem meg is nevezi, akkor, legalábbis alapjaiban, már akaratlanul el is végezte a fogalomalkotás műveletét. A konkrét tárgyat, a testileg létező almát nem tudjuk megnevezni, mert az „alma” fogalmában és ennek minden szóbeli, írásbeli kifejezésében az adott alma és minden más alma objektíve közös vonása, vagyis az az objektív általánosság, amely a fogalom megalkotásának alapja, egyaránt benne rejlik. E tekintetben a „ranett alma”, az „alma” és a „gyümölcs” fogalmai (s az alapjukat képező objektív általánosságok) között csak terjedelmükben van különbség; ha meggondoljuk, nemcsak „gyümölcsöt mint olyat” nem ehetünk soha, hanem „almát mint olyat” sem, csak valamely konkrét, egyes dolgot, amely bizonyos sajátosságainál fogva beletartozik az „alma” objektív általánosságába, míg más vonásainál fogva más objektív általánosságokat képvisel, pl. a „növényi termés”, a „savas vegyi összetétel”, az „áru” stb. általánosságát.

Ennek megfelelően a véletlen jelző csak a konkrét összefüggés-komplexum egyik oldalára alkalmazható, s ezt az oldalt szokás hagyományosan (de rendkívül pontatlanul) „a valóság jelenségei közötti véletlen összefüggésnek” nevezni.

A véletlen néhány fajtája

A mondottak alapján meg kell keresnünk a véletlenszerűség konkrét megjelenési formáit, vagyis a dolgok közötti egy-egy konkrét összefüggés-(komplexum) véletlen(szerű) oldalának specifikumait. Eközben szükségképpen tárgyalnunk kell a szükségszerűnek — a véletlenszerűvel együtt megnyilvánuló — fajtáit s ezek specifikumait is. Nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk, hogy alábbi felsorolásunk kísérleti jellegű, nem teljes, mint osztályozás pedig csak részben azonos alapú.

Véletlen esemény

Egy esemény bekövetkezte mindig bizonyos körülményekkel, feltételekkel, okokkal áll viszonyban (összefüggésben). Mikor *véletlen* az esemény? Induljunk ki a leggyakrabban felhozott példából. Az az esemény, hogy egy kocka a 6-os lapjával felülre esik, következik azokból a körülményekből, hogy van — minden oldalán más számmal megjelölt — hatlapu kocka, hogy játszanak vele, azokból a feltételekből, hogy a homogén földi gravitációs mezőben az egyenletes tömegeloszlású kocka egyik oldala sincsen kitüntetve, egyik oldalára sem esik „szívesebben” és más feltételek sem befolyásolják ilyen irányban, pl. nincs erős egyirányú légáramlás, a játékos nem csal stb., továbbá az okaiból: feldobva a kockát impulzust közöltünk vele, ennek, valamint a gravitációnak és az asztallap fékező súrlódásának eredője meghatározza, hogy a kocka milyen helyzetben fog megállni.

Az esemény azért véletlen, mert egyik viszonyának a lényegéből sem következett a létrejötte: sem a kocka létéből, sem abból, hogy játszom vele, sem a földi gravitációból, sem a kezdő impulzusból, vagy a kocka asztalra érkezésének helyéből stb. önmagában nem következett, hogy a 6-os oldalának kellett felülre kerülnie. A véletlen tehát az esemény összefüggéskomplexumának a domináns oldala. Az összefüggésnek azonban van olyan oldala is, amelyre nézve — ha a többi oldala adott — már szükségszerű az esemény; ha a földi gravitációs viszonyok, a kocka léte és a kockázás ténye adottak, akkor a feldobás és leérés mechanikai összefüggésének lényegéből adódik a kocka felvett helyzete.

Ne felejtjük azonban el, hogy az esemény, amelynek szükségszerűségét, illetve véletlenszerűségét vizsgáljuk, maga is egy eseménykomplexum oldala. A 6-os oldalára esett kocka egyúttal azt az eseményt is jelenti, hogy egyáltalán lapjára esett a kocka, hogy leesve hangot adott stb. Az eseménykomplexumnak ezeknél az oldalainál természetesen más módon érvényesül a szükségszerűség és a véletlen, mint az előbb vizsgált oldalnál. Az pl., hogy a kocka egyáltalán lapjára esett, az nem következik a feldobás és asztalt érés mechanikai paramétereinek lényegéből, de következik a kocka és az asztallap térviszonyaiból, abból, hogy ezek síklapokkal határoltak.

Megjegyezzük még, hogy véletlen *tárgyról* azért nem beszélünk külön, mert a tárgy keletkezése, változása vagy megszűnése tulajdonképpen *esemény*, egzisztenciájának fennmaradása pedig tulajdonképpen változásnak, tehát *eseménynek a hiánya*.

Két (több) tárgy vagy esemény viszonya akkor véletlen, ha a kapcsolatuk fennállása nem fakad mindkettőjük meghatározottságából, illetve ha a két esemény bekövetkezése nem vonja feltétlenül magával viszonyuk létesülését. (Mivel a gyakorlatban tárgyak viszonyának a véletlensége kevesebb problémát okoz, illetve a hagyományos tárgyalás keretein belül könnyebben megoldható, itt az események viszonyának véletlenségére koncentrálunk.) De a két esemény mindegyikének (a meghatározottságukból kifolyóan) elkerülhetetlenül viszonyban kell állnia a másik eseményt is tartalmazó eseménycsoporttal; így a másik eseménnyel való kapcsolat létrejötte mindkettőjük számára *kölcsönös lehetőség*. Fenti példánkban ilyen viszony áll fenn a kockát dobó kézmozdulat mint az egyik és a kocka adott oldalra esése mint a másik esemény között, ugyanis sem a felülre került oldalra nézve nem kötelező, hogy éppen az adott kézmozdulattal legyen kapcsolatban, sem megfordítva, de az adott kézmozdulatnak többek között lehetősége van arra, hogy 6-ost eredményezzen, mert valamelyik oldalt eredményeznie *kell*, és a 6-os is egy oldal; s a 6-os oldal felülre kerülésének is lehetősége van arra, hogy az adott kézmozdulat eredményeképpen következzen be, mert valamilyen kézmozdulathoz kapcsolódnia kell. Egymást követő eseményeknél a korábbi hordozza a későbbinek (és még másoknak is) a lehetőségét, míg a későbbit (többek közt) ez az előzménye is lehetővé teszi. Időben egymást követő események véletlen viszonya⁶ áll fenn egy gyújtóbomba kioldása és egy konkrét tüzészet között, egy frontátvonulás és valakinek az idegessége, egy merénylet és egy politikai esemény (pl. háború, elnökválasztás) stb. között. Van egyidejű véletlen viszony is (akár tárgyaké, akár eseményeké, akár viszonyoké), ilyen pl. a Nap és valamely állócsillag egymáshoz viszonyított helyzete. A felsorolt esetekre az jellemző, hogy a bennük objektíve összefüggésbe, kapcsolatba kerülő konkrét dolgok egyike sem implikálja, nem hordja magában az adott viszony *feltétlen* létesülését.

Természetesen a véletlen viszony fennállásának is van szükségszerűsége, ez a szükségszerűség azonban az őt létesítő dolgoknál *tágabb* dologcsoport — példánkban a feldobással közölt impulzus, a gravitáció, a légáramlás és az ütközésnél fellépő erők, valamint a kocka minősége meghatározott *együttese* — lényegéből következik. (Természetesen a kézmozdulat és a felülre került oldal viszonya önmagában, „tisztán”, a tágabb dologcsoport valamilyen konfigurációja nélkül lehetetlen. Ebben az esetben is együttjár tehát a szükségszerűség a véletlennel.)

Véletlen folyamatról sem beszélünk külön, mert ez tulajdonképpen tárgyak vagy események egymásra következéséből tevődik össze. Véletlen viszony áll fenn pl. a személyi kultusz és a szocialista társadalmi-gazdasági alakulat mint olyan között, s véletlen folyamat, hogy a kettő fejlődésének egy bizonyos szakaszában tartósabban összekapcsolódott. Gyakran előfordul azonban, hogy a véletlen viszonyok sorozata az őket alkotó események külön-külön fejlődési folyamatának szükségszerűsége miatt szükségszerű folyamatot alkot.

⁶ Az, hogy itt különböző időpontú események viszonyáról van szó, nem változtat a viszony térbeli-strukturális kontinuitásán; a viszony maga itt sem időben kontinuos.

Események véletlen találkozása

Két (több) esemény találkozása akkor véletlen, ha (a meghatározottságból kifolyóan) az események egyikének sem kell elkerülhetetlen viszonyban állnia a másik eseményt is tartalmazó eseménycsoport valamely eseményével, találkozásuk egyik önmagában vett esemény saját lehetőségeiből sem következik, mert az ezeket az eseményeket tartalmazó mindkét folyamattól idegen, az események között azonban ennek ellenére tér-időbeli találkozás jön létre, viszony létesül.

Egy repülőgép számára meghatározott úticél esetében is különböző pályák lehetségesek. E lehetőségek valamelyike szükségszerűen realizálódik: a gép útja folyamatosan meghatározódik (a lehetőségek között a lezuhanás is szerepel). A maga meghatározó összefüggéseiben egy autó útja is szükségszerű. A repülőgép és az autó útjának minden egyes mozzanata tehát önmagában véve szükségszerű esemény. Ha a repülőgép éppen az autóra zuhan (ahogy az már előfordult), akkor a bekövetkező szerencsétlenség véletlen, pontosabban: események véletlen találkozása. Persze az események ilyen véletlen találkozásának is megvan a maga szükségszerűsége, ez a szükségszerűség azonban a találkozó dolgok pályájánál szűkebb dologcsoportból — két különböző objektum egy-egy relatíve önálló pályapontjának tér-időbeli egybeeséséből következik.

Véletlen tömegesemények?

Az eddigiekben a véletlen egyedi megjelenési formáiról volt szó. Véletlen tömegesemények azok a bizonyos határok között eltérő események, amelyek valamely esemény feltételeinek tetszőlegesen sokszori ismétlődése (ismétlése) következtében jönnek létre. A kocka feldobását pl. azonos körülmények között számtalanszor elvégezhetjük, és az eredmény 1–6 között váltakozik. A rulettkereket számtalanszor megpörgethetjük, s mindig más-más számon állapodhat meg a golyó. Megfogalmazhatjuk ezt az állítást úgy is, hogy nagyszámú kockadobásból, illetve rulettpörgetésből bizonyos számú esetben pl. a 6-os oldal kerül felülre, illetve pl. a 13-ason állapodik meg a golyó, a többi esetekben nem. Így fogalmazva rögtön látható a hasonlóság pl. a radioaktív bomlással, amelynek során adott idő alatt bizonyos számú atom elbomlik, a többi nem. Ugyanígy, egy edénybe zárt gáz nagyszámú molekulái közül adott idő alatt bizonyos számú beleütközik az edény falába, a többi nem, a társadalom tagjai közül bizonyos számú egyén meghal, a többi nem. Az ilyen tömegesemények halmazokat alkotnak, az egyes véletlen események halmazok elemei. Az egyes véletlen események egymástól *függetlenek*, mivel nincsenek kölcsönhatásban egymással, illetve kölcsönhatásuk nem befolyásolja a következő véletlen eseményeket. A tizedik kockadobás számértékét nem befolyásolja, hogy mit dobtunk az előző kilenc dobással, hogy melyik atom bomlik el, az nem függ a többi atomok állapotától, egy ember nem azért hal

⁷ A szokásos terminológia — különösen a valószínűségszámítás terminológiája — a *tömegjelenségek* terminust használja. Mi azonban megpróbálunk következetesek maradni, s mivel itt nem általában tömegesen előforduló *dolgokról*, hanem éppen tömegesen fellépő *eseményekről* van szó, a szokatlanul hangzó „*tömegesemények*” terminust fogjuk használni.

meg, mert a többi életben marad stb. (Vannak olyan véletlen tömegesemények is, amelyeknél egy esemény megtörténte kizárja az ugyanilyen esemény lehetőségét; ezt „visszatevés nélküli mintavételnek” szokás nevezni. Ha pl. egy lottóhúzás alkalmával kihúzzák a 13-as számot, ezt még egyszer már nem húzhatják ki, a ruletnél viszont a „kijött” 13-as nem zárja ki, hogy ismét a 13-ason álljon meg a golyó. A különbségnek a valószínűség kiszámításában van nagy jelentősége. A visszatevés nélküli mintavétellel nem foglalkozunk, mivel itt csak lehetőségek skáláját meghatározó konkrét feltételek különbségéről van szó, ez pedig filozófiai szempontból közömbös.)

A véletlen tömegeseményekre az a jellemző, hogy az elemek halmazát meghatározó körülmények minden egyes elem számára ugyanazokat a különböző lehetőségeket engedik meg, az elem e lehetőségek bármelyikét betöltheti. Ezért nevezik az ilyen folyamatokat *sztochasztikus* (görögül találgató) folyamatoknak. A halmaz valamennyi elemét meghatározó körülmények lényegéből csak a *lehetséges* kimenetek fakadnak szükségszerűen (pl. a kockával 1–6-ig bármit dobhatok, 0-t vagy 7-et nem), az egyes konkrét *valóságos* kimenetek azonban nem.

Az egyedi véletlen esemény bekövetkezésének természetesen megvan a maga szükségszerűsége, ezt a halmaz kiinduló körülményei azonban csak keretként határozzák meg, az egyedi esemény ugyanis nem e tényezők lényegéből fakad. Az egyedi esemény rendszerint a halmazt meghatározó feltételek és az elem (a rulettgolyó, az atom, az egyes ember) pillanatnyi állapota kölcsönhatásából fakad, szükségszerűsége ebben a kölcsönhatásban van (pl. a pergő rulettkerék és a meghatározott módon ráejtett golyó mechanikai kölcsönhatásában, a társadalmi-egészségügyi helyzet és az egyes ember fizikumának kölcsönhatásában stb.). Az egyedi esemény szükségszerűsége elválaszthatatlan a véletlenszerűségétől, ahogy azt a véletlen esemény tárgyalásánál láttuk. Az egyedi esemény szükségszerűsége természetesen nem változtat azon, hogy az egyben véletlenszerű is, hiszen a tömegeseményeket meghatározó körülmények és az egyedi esemény kapcsolata mindig véletlen viszony, mindazokkal a jellemző jegyekkel, amelyekről a véletlen viszony kapcsán szoltunk.

A véletlen tömegesemények éppen tömegességük miatt a véletlennek (következésképpen a szükségszerűségnek is) több megjelenési formáját tartalmaznak, mint az egyedi véletlen esemény, ezért feltárásuk is bonyolultabb. A bennük párhuzamosan megnyilvánuló szükségszerű és véletlen összefüggések közül ki kell választani a tömegeseményekre *jellemző szükségszerű viszonyt*, amely egyfelől a halmaz kezdeti állapota és a meghatározó külső körülmények, másfelől a lehetőségek skálája, illetve a megvalósult szórás között lép fel, és a *jellemző véletlen viszonyt*, amely a halmaz kezdeti állapotának és a meghatározó külső körülményeknek, valamint az egyes eseménynek véletlen viszonya, amiben az fejeződik ki, hogy az egyes események *nem csak* a halmaz kezdeti állapotából és kiinduló feltételeiből fakadnak.

*

A mondottaknak megfelelően az a megfogalmazás, mely szerint „a szükségszerűség a véletleneken keresztül jelenik meg” (és megfordítva), nagyon leegyszerűsíti a valóságos helyzetet. A valóságban ugyanis a szükségszerűség a maga fajtáiban jelenik meg, különböző fajtái a véletlen megfelelő fajtáit hordozzák (és megfordítva).

О СЛУЧАЙНОСТИ

Юдит Фодор

Автор рассматривает случайность как лишь *одну* из объективных сторон отдельных вещей и связей, называя объективную общность этих случайных сторон «случайной связью». Эта объективная общность раскрывается далее в понятии «случайности». Соответственно этому в поисках специфичности случайной стороны различных вещей автор стремится дифференцировать категорию «вещи». Разлагая вещь, с одной стороны, на предметы и отношения, с другой стороны, — на события и процессы, автор (не претендуя на полноту) перечисляет следующие виды случайности: случайные события, случайные отношения, случайная встреча событий, случайные массовые события. В заключение, в статье указывается, что перечисленные формы случайности сопутствуют соответствующим формам необходимости.

ON CONTINGENCY

by J. Fodor

The author considers contingency to be only *one* objective side of things and relations, and calls the objective generality of these contingent sides „contingent inherence.” This objective generality then unfolds itself in the notion of „contingency”. Accordingly, seeking the specific elements in the contingent sides of different things, the author tries to differentiate the category of „thing”. By dividing things on one hand into objects and relations, on the other hand into events and processes, the author recounts the following kinds of contingencies (without the pretension of completeness): contingent events, contingent relations, contingent coincidence of events, contingent mass-events. Finally the author points out, that the enumerated forms of contingency are incident to the adequate forms of necessity.